

širenja glagoljičkoga pisanja prema hrvatskim prostorima te suodnos inačica toga pisma na prostoru dalmatinskoga zaleđa (Hrvatske) i bizantske Dalmacije.

Lik kralja Zvonimira i kolektivno sjećanje: skica povijesnih slojeva (251-268) izvorni je znanstveni rad Ivana Majnarića. Rad je na tragu sve popularnijih istraživanja kolektivnoga sjećanja određenih srednjovjekovnih fenomena i osoba, pa tako spaja srednji vijek i njegovu reimaginaciju u historiografiji 19. i 20. stoljeća promatrajući njihov suodnos i utjecaj na kolektivno sjećanje samoga naroda. Preposljednji rad u zborniku djelo je Ane Biočić naslovljeno *Zvonimir u političkim raspravama i javnom životu druge polovice 19. stoljeća* (271-291). To je svojevrsni nastavak rada Agneze Szabo u prijašnjem zborniku (*Hrvatska javnost 19. stoljeća o kralju Zvonimiru*), ali ipak sa znatno većim fokusom na korištenje Zvonimirova lika u političkim i saborskim raspravama te u kontekstu obilježavanja 800. obljetnice njegove krunidbe (1876.), kao i u narativu stvaranja moderne hrvatske nacije.

Percepcije o kralju Zvonimiru u drugoj polovici 19. stoljeća s posebnim osvrtom na djelovanje Kninskoga [Hrvatskoga] starinarskoga društva (293-314) posljednji je rad u ovome zborniku, a potpisuje ga Silvija Pisk. Kao prethodni rad, i ovaj se tematski naslanja na radove Agneze Szabo, Trpimira Macana i Divne Zečević, s tolikom distinkcijom da je ovdje fokus stavljen na stav i percepciju historioografa druge polovine 19. stoljeća prema kralju Zvonimiru. Osim toga, znatan dio rada fokusira se na fra Luju Maruna i rad *Kninskoga starinskog društva (Hrvatskoga starinskog društva)*. U nastavku slijede *Kratki životopisi autora, urednika i recenzentata* (317-322) te *Kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova* (325-330), kojim zbornik i završava.

Može se zaključiti da se ovim zbornikom ponudio velik doprinos hrvatskoj medievističkoj znanosti te on pokazuje koliko je

tema kralja Zvonimira i dalje živa, aktualna i podložna novim interpretacijama. Dodatnu vrijednost zborniku donosi činjenica da je u njemu izrazito vidljiv interdisciplinarni karakter radova, koji se ne ustručavaju ući u područja arheologije, paleografije, diplomatike, povijesti umjetnosti te kulture sjećanja s ciljem stjecanja realnoga uvida u prošlu stvarnost kralja Zvonimira.

Alen Moslavac

Christian Raffensperger, ur., *How Medieval Europe was Ruled, New York: Routledge, 2023, 258 stranica*

How Medieval Europe was Ruled naslov je novoga zbornika o političkom uređenju srednjovjekovne Europe. Urednik je Christian Raffensperger, profesor povijesti na Sveučilištu Wittenberg u Ohiju. Svoj znanstveni opus – u koji ubraja *Reimagining Europe: Kievan Rus' and the Medieval World* (2012.), *Conflict, Bargaining, and Kinship Networks in Medieval Eastern Europe* (2018.) i *Rulers and Rulership in the Arc of Medieval Europe* (2023.) – Raffensperger opisuje kao nastojanje da istočnu Europu integrira u europsko srednjovjekovlje. Zbornik je nastao suradnjom još trinaest autora, a pristupom u mnogočemu slijedi studiju Björna Weilera iz 2021. godine *Paths to Kingship in Medieval Latin Europe, c. 950-1200*. Weiler je usporednom analizom europskih zemalja kraljevsku vlast pokušao prikazati kao uzajaman odnos vladara i elite. Dvije godine poslije njegova je monografija u postmodernoj maniri mjesto ustupila mozaičnostima grupnoga istraživanja. Autori sada pišu o područjima za koja su specijalizirani, što znatno olakšava posao. Međutim, kako je riječ o zborniku, nema više objedinjujuće perspektive kakva se nalazi u monografijama. Njezin izostanak može, dakako, osigurati prostor raznolikostima povijesnoga iskustva, ali i potkopati sam smisao zajed-

ničkoga izdanja. Takvo što nastoji se nadoknaditi poglavljem *Reimagining Medieval Rulership in the Twenty-First Century* (1-10), koje nastupa kao svojevrsni proslav. Izlažući ondje konceptualni okvir rada, urednik koristi priliku da upozori na anakronizam u koji je zapadala historiografija projicirajući moderne predodžbe države na srednji vijek (*modern nation states read back into the past*). Takav pristup, koji u europskim kraljevstvima traži začetke struktura koje se danas povezuju s državom te ih na osnovi toga ocjenjuje kao razvijene ili nerazvijene, u prošlosti je pridonio stvaranju zapadno-centričnoga modela srednjovjekovne Europe. Što su kao alternativu ponudili autori?

U poglavlju *Dying by the Sword: The Many Faces of Rulership in Christian Iberia a Thousand Years Ago* (11-26) Simon R. Doubleday nastoji fluidno područje Iberije, tj. Leon-Galicije objasniti izvan paradigme o rekonkvisti. Sve do 13. stoljeća kršćanski vladari Iberije oslanjaju se na raznoliku elitu čiji su posjedi *de facto* država unutar države, dok vanjske saveznike traže i među muslimanima. Identitetsku složenost najbolje pokazuje središnji Portugal – u 11. stoljeću to je ničija zemlja s više lokalnih vladara, nerijetko arabiziranih kršćana, bez jedinstvene vanjske politike.

Prilog *The Rise of Administrative Queenship in the Anglo-Norman Realm?* (27-40) Lois L. Honeycutt skreće pažnju na neuobičajeno široke ovlasti engleskih kraljica od normanskoga osvajanja do borbi za prijestolje i uspona Plantageneta 1154. godine. Supruga Vilima Osvajača, Matilda Flandrijska, nastupa kao njegova zamjenica, supotpisuje kraljevske povelje i predvodi diplomatske misije. Njezine nasljednice uz to daruju samostane, rješavaju sporove, vode vojsku i sklapaju mir, raspolažući u svemu moćnim mrežama. Ipak, njihovo *partnerstvo u kraljevskoj vlasti* i dalje ovisi o suprugu, kao i o političkoj situaciji.

Khazaria: The Exception Which Proves the Rules (41-58) rad je Alexa M. Feldmana

koji se bavi usponom i propašću Hazarije. Hazarski kan u drugoj polovini 9. stoljeća prelazi na judaizam da bi izbjegao duopol kršćanske i islamske ekumene. Međutim, *judaizacija odozgo* ne uspijeva; poganski se običaji još u 10. stoljeću nalaze što na dvoru, što u puku. Na kraju se izbor vjere pokazao kao diplomatska greška. Gubitak bizantske podrške, sukobi s Rusima i slabljenje trgovine dovode u 10. stoljeću do propasti Hazarije.

U tekstu *Nobility, Loyalty and Dynasty in Medieval Bosnia* (59-72) Emir O. Filipović sudbinu banske i kraljevske Bosne promatra kroz veze središnjice s elitom. Plemići svoj status temelje na nasljednom, nedjeljivom i neotuđivom patrimoniju (*plemenitom*). Iako polažu zakletvu vladaru, praktički su nedodirljivi, pa ni snažni kraljevi ne uspijevaju voditi jedinstvenu unutarnju politiku i rast patrimonija usmjeriti zajedničkom cilju. Stoga se za slabih kraljeva u 15. stoljeću sustav urušava pod vlastitom težinom.

U prilogu „*Self-Governance at the King's Command*”: *Towns and Their Sovereign in Medieval Hungary* (73-91) autorica Katalin Szende pokazuje da se urbani razvoj Ugarske ne može shvatiti isključivo kroz uvođenje kraljevskih povelja u 13. stoljeću. Osim što im prethodi koncept kraljevskih *središta moći*, povelje su tek odskočna daska. Naselja zatim traže daljnje slobode, čija implementacija često traje stoljećima. Unatoč razvoju korporativnoga predstavništva, ugarski su gradovi zbog manjka međusobne koordinacije propustili priliku da formiraju zasebne interesne grupe unutar kraljevstva.

Poglavlje *The Governance of Medieval Poland* (92-106) Paula W. Knolla bavi se višestoljetnom transformacijom poljske monarhije. Krajem 10. stoljeća Poljska doživljava nagli uspon, nakon kojega slijedi dugi period nestabilnosti. Zemlju tek u 14. stoljeću činovništvom stabiliziraju češki vladari, da bi ju Kazimir Veliki centralističkim reformama pretvorio u regionalnu silu. Plemići

(šljahta) dobivaju pravo na izbor vladara, a položaj im osnažuju Jagelovići, koji predstavnicima mjesnih skupština u donjem domu *Sejma* daju pravo veta, polažući temelje korporativnoj državi (*Ständestaat*).

U članku *Governing the Byzantine Empire: Politics and Administration, ca. 850-1204* (107-125) Nathan Liedholm preispituje ulogu cara u bizantskoj administraciji. Suprotno uvriježenom mišljenju koje ga poistovjećuje s državom, car je po bizantskom pravu različit od zakona i ujedno mu podložan. Premda se njegova vlast snažno osjeća u porezu i sudstvu, između cara i podanika posreduje svećenstvo, a u provincijskim središtima poput Antiohije saveznike traži u moćnoj lokalnoj eliti. Vlast dijeli i s obitelji: Aleksija I. Komnena na prijestolje dovodi njegova majka i zamjenica, Ana Dalasena.

Prilog Erin L. Jordan *Governing the Latin East: Jerusalem from 1099 to 1174* (126-141) raspravu obogaćuje prostorom križarskih država. Jeruzalemsko kraljevstvo od samoga je početka ugroženo neprijateljskim okruženjem i nedostatkom resursa. Kraljevi stoga rijetko donose odluke bez konzultiranja s crkvenom i svjetovnom elitom. Uz iznimke, velikaši aktivno sudjeluju u izboru nasljednika, ženidbenoj politici i planiranju vojnih pohoda. Tako iz financijskih potreba kći Balduina II. ulazi u brak s bogatim anžuvinskim grofom, a njezini nasljednici Balduin III. i Amalrik s pripadnicama bizantske dinastije. Po završetku toga perioda vlast uslijed Saladinove prijetnje prelazi u ruke vojnih redova, a konsenzus postaje stvar prošlosti.

O učinkovitosti papinske administracije govori u poglavlju *How Popes Governed Christendom* (142-158) autorica Kirsi Salonen. Iako u segmentima vuče korijene iz kasne antike, Rimski kurija od 11. do 15. stoljeća doživljava sveobuhvatnu transformaciju. Latinska ekspanzija, rast papirologije i razvoj kanonskoga prava dovode do jasnije podjele rada i osnivanja novih ureda. Svatko se Kuriji može obratiti za pastoralnu skrb

i pomoć u pravnim pitanjima. Preko predstavnika i glasnika te biskupskih vizitacija i dijecezanskih sinoda papa održava vezu sa župama iz cijeloga svijeta. Međutim, njegova moć ostaje ograničena Svetim pismom i koncilskim odredbama.

Hans Jacob Orning u svojem se radu *The Governance of High Medieval Norway (c. 1100-1350)* (159-175) osvrće na administraciju perifernih dijelova Norveške i tzv. tiraniju distance. Naime, od kraja vikinške ere u 11. stoljeću kralj vlada u savezu s lokalnim magnatima (*lendir menn*) i upraviteljima kraljevskih farmi (*ármenn*). S vremenom njihovu ulogu posrednika preuzima *sýslumenn*, kojega u 13. stoljeću centralistička vlast Håkona Håkonssona pretvara u službenika s definiranim dužnostima i teritorijem. Potonji, kao i njegovi preteče, služi lokalnim i privatnim interesima, a mijenja se jedino retorika.

Sljedeći rad, *Kyivan Rus: A Complicated Kingdom* (176-190), potpisuje urednik. Kijevskom Rusi istodobno je vladalo više „kraljeva” (strus. *kniaz*, ali lat. *rex* i stnord. *konungr*) iz klana Vladimiroviča. Pri sklapanju saveza svi šalju svoje izaslanike, a isprave izdaje i pečati kraljevska kancelarija. Kralj Kijeva kao *pater familias* ima poseban status. Svoje rođake može postaviti na čelo gradova, a od njih zauzvrat ubirati porez i vojsku. Gradska elita, koja nije uvijek zadovoljna upravom, spremna je svrgnuti ih i zamijeniti svojim redovima.

Jonathan R. Lyon u tekstu *The Princes and the King in Medieval Germany ca. 1125-1350* (191-207) problematizira nedostatak središnje vlasti u Njemačkoj. Kraljevi odnosno carevi vladaju putujući velikim teritorijem, zbog čega se ne bave mikroupravljanjem. Uz to, njihova je domena ograničena te nerijetko izbjegavaju posjede jakih vazala. Sve to ipak ne vodi u anarhiju jer lokalne i regionalne elite uspješno nadomještaju kraljevsku vlast: *the German kingdom was ruled – but not by its rulers.*

How Early Medieval Italy was Ruled: Land and Power (208-222) članak je Edwarda M. Schoolmana koji formaciju ranosrednjovjekovne sjeverne i srednje Italije promatra kroz kontinuitete i diskontinuitete s rimskom upravom (institucijama, pravnim praksama i, najjasnije, porezom). Dolaskom Langobarda porez zamjenjuje renta, čime zemljišni posjed postaje glavni izvor prihoda. Moć do uspona komuna u 11. stoljeću pripada onima koji pravo na zemlju mogu potvrditi ili osporiti ispravama i sudskim autoritetom.

U posljednjem članku, *Rulership and Governance of Medieval Bulgaria: Seventh to Fifteenth Centuries* (223-240), Kiril Petkov analizira uspone i padove bugarskih carstava. Prvo Carstvo razvija se po uzoru na Bizant, a opstaje zahvaljujući vojnoj moći. U nedostatku ratnoga plijena elita se okreće međusobnim sukobima, pa u 11. stoljeću Bugarska pada pod bizantsku vlast. Nakon pobune u 12. stoljeću, lokalni magnati Azenovci uspostavljaju Drugo Carstvo. Usprkos povratku imperijalne ideologije, središnja vlast slabi. Početnu ekspanziju ubrzo opet zamjenjuju unutarnji sukobi, koji na kraju dovode do nestanka države.

Zbornik je prije svega prilog potpunijoj povijesti srednjega vijeka. U nastojanju da geografski i tematski prošire pojam srednjovjekovlja, autori su čitateljima pripremili obilje materijala za razmišljanje, ne gubeći pritom iz vida povijesni izvor kao nužnu sastavnicu svakoga istraživanja. Do izražaja katkada dolaze razlike u vrsti i količini sačuvane građe, što kod radova ovolika prostornoga i vremenskoga opsega ipak nije neočekivano. Iz više je razloga Bizant nesumnjivo bolje dokumentiran od Hazarije u istom periodu, dok su pojedini aspekti papinske administracije iz 14. stoljeća možda bolje istraženi od čitave ranosrednjovjekovne bugarske povijesti. Međutim, zbornik je kvalitetom prilično konzistentan. Autori se nisu dali zanijeti njegovim ambicioznim naslovom, niti

su se pokolebali pred ograničenjima koja potencijalno predstavlja format. Stoga nema razloga da svoje mjesto ne nađe u bilješkama sličnih radova, ali i šire, nudeći u kolopletu tema ponešto za svakoga.

Ivan Moškateo

Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, ur., *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Church*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2024, 334 stranice

Zbornik radova *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Church* okuplja radove prezentirane na istoimenoj četvrtoj trijenalnoj međunarodnoj znanstvenoj konferenciji koja se održala 22. i 23. listopada 2019. u Hrvatskom institutu za povijest. Spomenuta konferencija dio je niza započetog 2010., u kojem su problematizirani različiti aspekti urbane povijesti hrvatskoga srednjovjekovlja. Prva konferencija, naslovljena *Authority and Property*, održana je 2010., a uslijedile su konferencije *Medieval City in Narrative Sources – Reality and/or Fiction?* 2013. te *The City and the Newcomers* 2016. godine. Sva tri prethodna skupa također su rezultirala zbornicima radova na engleskom jeziku.

Radovi u ovom zborniku grupirani su tematski u četiri sekcije u kojima su promatrani različiti aspekti odnosa Crkve i gradova. Prva je sekcija *Ecclesiastical Land Tenure and Urban Property: Church and Community Relations in Medieval Istria and Dalmatia (13th and 14th Centuries)*. Druga je sekcija *Power, Conflict and Ecclesiastical Influence in Urban Dynamics*, a potom slijedi *Religious Orders and Urban Life in Late Medieval Croatia, Slavonia and Dalmatia*. Posljednju sekciju čine radovi okupljeni pod naslovom *Confraternities, Clerics and Civic Order: Religious and Social Dynamics in the Eastern Adriatic (15th-16th Centuries)*.